

TERESA BORAWSKA

DAWNE KSIĄŻKI WARMIŃSKIE W ZBIORACH BIBLIOTEK
EUROPEJSKICH

Wielokrotnie już wysuwany postulat zrekonstruowania dawnych bibliotek warmińskich zapewne długo jeszcze będzie czekał na realizację. Jedną z przyczyn utrudniających to zadanie są skomplikowane i niełatwe do odtworzenia losy ksiązek o proveniencji warmińskiej, które na przestrzeni dziejów wielokrotnie zmieniały właścicieli i miejsce przechowywania. Wprawdzie do tego problemu narosła już dość obszerna literatura, choć głównie na temat ksiązek wywiezionych w XVII i XVIII w. do Szwecji, ale wciąż jeszcze brakuje wyczerpującego opracowania, rejestrującego całościowo obecność warmińskich ksiązek rękopiśmiennych, inkunabułów oraz druków późniejszych we współczesnych zbiorach polskich czy zagranicznych.

Wykonanie tego zadania przekracza możliwości jednego badacza, tym bardziej, iż każdy zachowany i odnaleziony egzemplarz powinien zostać poddany szczegółowym studiom, związanym nie tylko z dziejami produkcji książki rękopiśmiennej czy drukowanej i organizacji handlu księgarskiego, ale przede wszystkim z problemami historii czytelnictwa na Warmii. Obok bowiem konieczności wyjaśnienia procesu powstawania książki i nadawania jej określonego kształtu estetycznego oraz analizy jej zawartości i oceny ważności tych treści - naczelnym zadaniem badaw-

czym staje się odtworzenie procesu cyrkulacji konkretnego egzemplarza oraz zidentyfikowania kolejnych właścicieli i czytelników, jak również ustalenie ich stosunku do treści zawartych w książce. Tak szeroko ujmowane badania pozwolą na ukazanie w przyszłości roli i funkcji społecznej książki w życiu kulturalnym na Warmii. Nie można przy tym zapominać, że równocześnie umożliwi to wzbogacenie naszej wiedzy o przeszłości kulturalnej całej Rzeczypospolitej, jak również innych krajów europejskich, do których książka warmińska trafiła, choć najczęściej jako zdobycz wojenna, a rzadziej na drodze legalnego zakupu.

Niniejszy artykuł stanowi zatem nie tylko krótkie podsumowanie dotychczasowych ustaleń nauki niemieckiej, polskiej i szwedzkiej nad dziejami książki warmińskiej, ale przede wszystkim powinien wskazać na dalsze możliwości badawcze, które doprowadzić powinny do odnalezienia ocalałych egzemplarzy książek proveniencji warmińskiej. W dalszej perspektywie może to ułatwić pełniejszą rekonstrukcję dawnych księgozbiorów prywatnych czy instytucjonalnych, związanych z funkcjonowaniem kościołów parafialnych, klasztorów, kapituły we Fromborku i Dobrym Mieście oraz dworu biskupiego w Lidzbarku¹.

Bezsprzecznie największy wpływ na losy książek warmińskich miały najazdy szwedzkie² oraz działania i skutki drugiej wojny światowej. Latem 1626 r. wojska Gustawa II Adolfa złupiły cenną bibliotekę kapituły warmińskiej we Fromborku³, jak również bogaty księgozbiór ufundowanego w 1565 r. kolegium jezuickiego łącznie z założonymi niemal równocześnie bibliotekami konwiktu szlacheckiego (1565), Seminarium Duchownego (1567) oraz Alumnatu, czyli Seminarium Papieskiego (1578) w Braniewie⁴. Wówczas też ofiarą rabunków Szwedów padła część zbiorów kapituły kolegiackiej w Dobrym Mieście⁵ oraz księgozbiory prywatne, jak np. patrycjuszowskiej rodziny Bartschów z Braniewa⁶. W czasie najazdu Karola X Gustawa (1655-1660) ucierpiały prawdopodobnie również zbiory biblioteki gimnazjalnej oraz kościoła parafialnego św. Mikołaja w Elblągu. Tam zresztą mieściła się wówczas siedziba generalnego gubernatora Prus i kanclerza szwedzkiego Eryka Oxenstierny, którego biblioteka rozrosła

się niewątpliwie również kosztem zbiorów lokalnych⁷. W Elblągu wreszcie w maju 1657 r. Nils Brahe junior (1633-1699) nabył wiele książek - i jak można się domyślać - nie tylko nowości wytoczonych w miejscowej drukarni⁸. Wiosną 1659 r. opuścił też Prusy statek załadowany 11 beczkami i paroma skrzyniami pełnymi książek, zgromadzonymi przez znanego szwedzkiego bibliofila Scheringa Rosenhane (1609-1663). Wprawdzie gros z nich pochodziła z kolegów jezuickich Torunia i Bydgoszczy, ale nie można wykluczyć, iż znajdowały się wśród nich również cenniejsze książki z Fromborka, tam zresztą posiadał Rosenhane dom, otrzymany w darze od króla szwedzkiego⁹. Odrodzonego w części księgozbioru kanoników warmińskich we Fromborku nie oszczędziły później także wojska Karola XII, ale największe straty poniosła wówczas biblioteka biskupów warmińskich zgromadzona na zamku lidzbarskim, gdzie zresztą zimą 1703/1704 r. kwaterował sam król szwedzki. Nie uchroniło to jednak rezydencji biskupiej od rabunku, który przybrał tam wręcz katastrofalne rozmiary¹⁰.

Nie bez znaczenia dla dalszych losów książek warmińskich wywiezionych na rozkaz Gustawa Adolfa miał fakt, iż po zinwentaryzowaniu w Sztokholmie zostały one w 1627 r. przekazane niemal w całości założonej w 1620 r. bibliotece uniwersyteckiej w Uppsali¹¹. Wiele z nich król zachował jednak na własny użytek, bądź też rozdał swoim ulubieńcom czy zasłużonym urzędnikom i generałom, ale liczbę egzemplarzy dziś trudno ustalić¹². Wiadomo też, iż w 1648 r. królowa Krystyna zażądała z Uppsali zwrotu 50 cenniejszych książek rękopiśmiennych, wśród których znajdowały się również egzemplarze pochodzące z Warmii. Christian Callmer dowodzi, iż tylko połowa rewindykowanych książek wpisana została do katalogu organizowanej właśnie biblioteki królewskiej (Kungliga Biblioteket). Inne natomiast przeszły w posiadanie faworytów i bibliotekarzy królowej, np. Isaaka Vossiusa, lub przekazane zostały nowo powstającym gimnazjom. Kilka egzemplarzy wywiezionych zostało przez królową Krystynę do Rzymu i po jej śmierci (1689) sprzedanych na licytacji bądź wcielonych do Biblioteki Watykańskiej¹³. W ten sposób omi-

nał je los innych ksiązek warmińskich pozostawionych na zamku sztokholmskim, który w 1697 r. strawiony został przez pożar¹⁴. Natomiast książki przekazane do Uppsali uniknęły większych klęsk żywiołowych i spoczywają do dzisiaj w swym zasadniczym zrębie, w oddanym do użytku w 1841 r. gmachu biblioteki zwanej Carolina Rediviva¹⁵.

Znacznie trudniej ustalić dzieje i liczbę ksiązek wywiezionych z Warmii w latach pięćdziesiątych XVII i na początku XVIII w. Wprawdzie wiele z nich zasililo zbiory Biblioteki Królewskiej w Sztokholmie, ale na ogół rabunku (rzadziej zakupu) ksiązek dokonywali często na własną rękę urzędnicy królewscy bądź dowódcy wojskowi. Zdobywane tą drogą tomy, wcielane najczęściej bez inwentaryzacji bezpośrednio do zbiorów prywatnych, podzieliły trudne niekiedy do odtworzenia ich losy. Część trafiła wprawdzie wcześniej lub później do publicznych bibliotek, ale wiele z nich - na skutek złego przechowywania bądź rozmyślnego działania nowych właścicieli - utracilo poprzednie znaki proveniencyjne.

Wiadomo jednak, iż ksiązek braniewskich należałoby szukać wśród wywiezionych z Poznania razem z innymi zbiorami jezuitów, których biblioteka w początkowym okresie zasilana była darami z Braniewa. Książki zrabowane w Poznaniu stanowią początkowo własność wojennego radcy dworu Clasa Rålamba, ale w 1693 r. przeszły do biblioteki uniwersyteckiej w Uppsali¹⁶. Tomy zakupione przez Nilsa Brahego w 1657 r. w Elblągu znajdują się dzisiaj głównie w Skokloster¹⁷, natomiast wiele ksiązek (w tym również druki należące niegdyś do kanonika warmińskiego Achacego Freundta, zmarłego w 1533 r.) trafiło do Biblioteki Królewskiej w Kopenhadze¹⁸. Być może w Sztokholmie odnaleźć będzie można niejednego egzemplarz warmiński wywieziony na początku XVIII w. przez urzędników królewskich, a głównie generalnego superintendenta w Inflantach Nicolausa Bergiusa (1658-1706), czy Josiasa Cederhielma (1673-1729), Olofa Hermelina (1658-1709), Carla Pipera, czy Nilsa Esbjörns-sona Reuterholma. Osobno wymienić należy asesora dorpackiego Ottona Reinholda Strömfelta, który zgromadził wiele ksiązek ka-

nonika warmińskiego Tomasza Tretera (zm. 1610) i w 1704 r. podarował je uniwersytetowi w Parnawie. Już jednak w 1710 r. z powodu zagrożenia miasta ze strony wojsk rosyjskich druki te przewieziono do Sztokholmu. Tę samą drogę przypuszczalnie odbyły też książki z Fromborka należące do W. Lindstedta¹⁹. Wiele książek warmińskich trafiło do Åbo oraz do innych bibliotek skandynawskich lub nawet na kontynent, ale najczęściej trudno wyjaśnić w zadowalający sposób wędrówkę poszczególnych egzemplarzy²⁰. Nie zawsze bowiem były to wyłącznie zdobycze wojenne. Wiele z nich docierało do nowych właścicieli, np. sekretarza królewskiego Erica von Rolanda, Carla Fredrika Ecklefa (1723-1786) czy Johanna Gabriela Sparfenfeldta (1655-1727) poprzez akty darowizny lub zapisy testamentowe, inne zaś nabywano legalnie na publicznych aukcjach księgozbiorów prywatnych bądź wyprzedaży dubletów, prowadzonych szczególnie intensywnie przez szwedzkie biblioteki w latach 1702-1810²¹. Pierwsze takie aukcje zorganizował Eric Benzelius junior (1675-1743), dyrektor biblioteki uppsalskiej od 1702 r. Nota bene sam Benzelius zapewne został wówczas właścicielem wielu cennych książek warmińskich²². Podobną wyprzedaż dubletów zorganizowano w 1735 r. w Linköping (gdzie od czterech lat Benzelius był biskupem) oraz trzydzieści lat później w Strängnäs²³. W ten sposób wiele egzemplarzy powędrowało do innych bibliotek publicznych i prywatnych, ale brak wyczerpujących katalogów oraz listy nabywców uniemożliwia wręcz operowanie przybliżonymi nawet cyframi sprzedanych tytułów.

Z początku XVIII w. znane są również wypadki sprzedaży starych druków (w tym również inkunabułów) na makulaturę dla kupców i sklepikarzy. Trudne do ustalenia szkody powstały w wyniku rozdzielania współprawnych klocków (jak to się stało w wypadku bogatego księgozbioru Rålamba) i oprawianie każdego tytułu oddzielnie²⁴. Nie sposób też ustalić, ile książek o proveniencji warmińskiej spłonęło w czasie pożarów bibliotek: Växjö (1740), Karlstadt (1752), Kalmar (1800), Åbo (1827), Gävle (1869) i Göteborg²⁵. Bardziej konkretne informacje posiadamy natomiast na temat szkód powstałych w wyniku pożaru starej

biblioteki w Strångnäs (1864), gdzie między innymi złożył swoje książki znany już nam bibliofil biskup Johannes Mathiae²⁶.

W sumie jednak można przyjąć, iż przełom XIX i XX w. przyniósł zasobom bibliotek szwedzkich zasadniczą stabilizację, co między innymi potwierdzają aktualne do dzisiaj w swym ogólnym zarysie ustalenia O. Waldego, jak również katalogi inkunabułów i starodruków H. Aminsona²⁷, L. Collijna²⁸, R. Mitjana²⁹. Wprawdzie od tego czasu wiele bibliotek (głównie Kungliga Biblioteket w Sztokholmie oraz Carolina Rediviva w Uppsali) powiększyło znacznie swe księgozbiory, ale wśród nowych nabytków raczej wyjątkowo zarejestrowano istnienie nie znanych dotąd w literaturze książek o proveniencji warmińskiej³⁰.

Inaczej natomiast potoczyły się losy książek warmińskich, które pozostały na miejscu lub napłynęły do bibliotek rekonstruowanych po rabunkach i konfiskatach szwedzkich. Wyraźne zmiany w stanie posiadania spowodowały kasaty niektórych klasztorów przeprowadzone przez władze pruskie w końcu XVIII i w pierwszej połowie XIX w. Wówczas też - podobnie zresztą jak i w następstwie wojen prowadzonych w czasach Napoleona - część tych książek trafiła do Berlina, a inne w najdziwniejszych okolicznościach przedostały się do handlu antykwarycznego i przeszły w ręce prywatnych kolekcjonerów lub do bibliotek w różnych stronach Europy. Największe zmiany wprowadziły jednak wydarzenia ostatniej wojny, w które uwikłane zostały zarówno biblioteki niemieckie, jak i polskie. Wiele druków, w tym również dawne szwedzkie zdobycze wojenne odnalezione i zarejestrowane w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. przez O. Waldego w Berlinie, Braniewie, Dreźnie, Gdańsku, Greifswaldzie, Hamburgu, Królewcu, Stralsundzie uległo wówczas rozproszaniu lub zniszczeniu³¹.

Największe straty poniosły odrodzone po najazdach szwedzkich i wzmocnione nowymi darami czy nabytkami księgozbiory w Braniewie, Dobrym Mieście i Fromborku. Krótco przed wybuchem ostatniej wojny w Braniewie funkcjonowały, pozostające zresztą pod wspólnym zarządem, trzy znaczące biblioteki, które wchłonęły księgozbiór zakonu jezuickiego, skasowanego przez

papieża Klemensa XIV w 1773 r. Najznaczniejsza część tej biblioteki przypadła zreorganizowanemu w 1811 r. Gimnazjum, natomiast mniejsze fragmenty otrzymały działające od 1818 r. Liceum Hosianum (przemianowane w 1919 r. na Akademię Państwową) oraz Biskupie Seminarium Duchowne. Biblioteka Hosianum wchłonęła również częściowo książki klasztoru bernardyńskiego z Barczewa (Wartenburg) oraz franciszkanów ze Stoczka (Springborn), a nawet cystersów z Oliwy. Natomiast Seminarium Duchowne przejęło między innymi bibliotekę zlikwidowanego w 1800 r. Alumnatu Papieskiego³².

Licząca na krótko przed wojną 1109 tomów (w tym 60 inkunabułów i 2 cenne książki rękopiśmienne) biblioteka dawnej kapituły kolegiackiej (nie istniejącej już od 1818 r.) w Dobrym Mieście przechowywana była w tzw. kaplicy św. Józefa³³.

Odrodzona nowymi zapisami testamentowymi oraz księgozbiorami skasowanych w 1810 r. klasztorów franciszkańskich w Kadynach i po części w Stoczku, a także resztkami dawnego księgozbioru parafialnego z Reszła oraz biskupiego z Lidzbarka (121 tomów) biblioteka kapituły we Fromborku liczyła u progu wojny 21 500 dzieł i mieściła się w wieży Kopernika oraz przylegających do niej budynkach. Jesienią 1944 r. kilkadziesiąt najcenniejszych druków przeniesiono razem z archiwaliami do Starego Pałacu Biskupiego koło Katedry³⁴.

Jeszcze pod koniec wojny, w wyniku nalotów bombowych w lutym 1945 r., spaliła się część zbiorów w Braniewie³⁵. Natomiast reszta, podobnie zresztą jak i biblioteki we Fromborku i Dobrym Mieście, uległa częściowemu zniszczeniu i rozproszeniu w trakcie ostatnich działań wojennych lub nawet po ich zakończeniu. Wiele egzemplarzy dostało się w ręce prywatne (jak np. pisma medyczne należące do Mikołaja Kopernika, które zresztą później przekazano Muzeum Mazurskiemu w Olsztynie³⁶), inne zostały wywiezione do Związku Radzieckiego. Poważną liczbę zachowanych książek udało się jednak przetransportować do organizowanego właśnie w Olsztynie Warmińskiego Seminarium Duchownego. Tam też kierowano później zbiory wywiezione do Moskwy i zwrócone Polsce. W sumie uratowano resztki bibliote-

ki kapitulnej z Fromborka oraz część ksiązek braniewskich (głównie działy De i Fb dawnej Biblioteki Seminarium Duchownego) i fragmenty bibliotek prywatnych po zmarłych księżach. Ocalało również kilkaset tomów z biblioteki dobromiejskiej i te stanowią dzisiaj trzon zasobu starodruków Biblioteki Warmińskiego Seminarium Duchownego³⁷. Jak dotąd jednak zawartość tej biblioteki nie była (poza nielicznymi wyjątkami) przedmiotem badań i wciąż czeka na bliższe opracowanie³⁸.

Najszczęśliwiej przetrwała wojnę dawna biblioteka Gimnazjum Elbląskiego przekształcona w 1846 r. na Bibliotekę Miejską, ale jej zbiory zostały rozproszone już po zakończeniu działań zbrojnych. W 1947 r. część ksiązek przekazano w depozyt Instytutowi Bałtyckiemu, ale gros (kilkadziesiąt tysięcy woluminów) przejęła nowo utworzona Biblioteka Uniwersytetu w Toruniu. W latach pięćdziesiątych rewindykowano depozyt z Instytutu Bałtyckiego oraz szereg regionalistów elbląskich z Torunia, ale zasadniczy zbiór cennych ksiązek stanowi do dzisiaj podstawę działu starodruków Biblioteki Uniwersytetu w Toruniu³⁹.

Z przytoczonych wywodów wynika, iż każdy badacz zainteresowany ocalałymi egzemplarzami z dawnych zbiorów warmińskich powinien skoncentrować swoją uwagę przede wszystkim na zasobach bibliotek szwedzkich oraz polskich. Wśród nich niewątpliwie największe znaczenie posiada Carolina Rediviva w Uppsali oraz Biblioteka Warmińskiego Seminarium Duchownego w Olsztynie. Spróbujmy zatem przyjrzeć się dotychczasowym badaniom i dalszym możliwościom prowadzącym do zidentyfikowania nie zarejestrowanych jeszcze ksiązek o proveniencji warmińskiej.

Najlepiej, jak dotąd, spośród nich znane są k s i ą ż - k i r ę k o p i s m i e n n e. W Uppsali, gdzie spoczywa większość ocalałych kodeksów warmińskich, wciąż jeszcze aktualny w ogólnym zarysie pozostaje ukończony w 1904 r. katalog C. Annerstedta⁴⁰, który starał się szczegółowo opisać zawartość i ustalić proveniencję wszystkich ksiązek rękopiśmiennych złożonych w odrębnym dziale C. Kilka lat później poszukiwania polskich badaczy, wysłanych do Szwecji z ramienia Krakowskiej Akademii Umiejętności, doprowadziły do zidentyfikowania w Up-

psali ośmiu nie znanych przedtem kodeksów warmińskich⁴¹. Przeprowadzone przeze mnie na początku lat osiemdziesiątych badania (głównie poprzez analizę charakteru notatek pozostawianych w książkach przez ich właścicieli bądź czytelników) pozwoliły dołączyć do tej listy 9 innych egzemplarzy o proveniencji warmińskiej⁴². Szczegółowa analiza opraw uppsalskich książek z działu C dokonana przez Stena G. Lindberga umożliwiła identyfikację kolejnych dwóch kodeksów warmińskich⁴³. W sumie zatem łączna liczba przechowywanych w Uppsali książek rękopiśmiennych pochodzących z Warmii wzrosła do 79 tomów. Niewykluczone jednak, iż rozpoczęte w 1984 r. przez M. Andersson-Schmitt oraz M. Hedlund prace nad przygotowaniem naukowego katalogu wszystkich książek rękopiśmiennych z działu C w Uppsali doprowadzą do odkrycia innych egzemplarzy o proveniencji warmińskiej⁴⁴.

Podobnego typu badania należałoby przeprowadzić również w innych bibliotekach, dokąd zawędrowały książki warmińskie. Już z dotychczasowych ustaleń wynika, iż 3 inne kodeksy znajdują się w Kungliga Biblioteket w Sztokholmie, a jeden w Stifts-och Landsbiblioteket w Linköping⁴⁵, co dawałoby łącznie sumę 83 rękopiśmiennych książek warmińskich ocalałych na terenie Szwecji⁴⁶. Pojedyncze egzemplarze o tej samej proveniencji znaleźć można też w Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz w Berlinie Zachodnim⁴⁷, w Muzeum Elbląskim⁴⁸, Bibliotece Polskiej Akademii Nauk w Gdańsku⁴⁹, Bibliotece Uniwersyteckiej w Greifswaldzie⁵⁰, Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie⁵¹, w Rijksuniversiteit Bibliotheek w Lejdzie⁵², Bibliotece Akademii Nauk ZSRR w Leningradzie⁵³, Bibliotece Uniwersyteckiej w Lipsku⁵⁴, w British Museum w Londynie⁵⁵, Ratsbücherei w Lüneburgu⁵⁶, Bibliotece Seminarium Duchownego w Pelplinie⁵⁷, Bibliotece Watykańskiej w Rzymie⁵⁸, Bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu⁵⁹, Stadtbibliothek w Trewirze⁶⁰, jak również w kolekcji Johna Fredricka Lewisa we Free Library w Filadelfii w Stanach Zjednoczonych⁶¹. Osobno należałoby wymienić liczący niemal 40 pozycji zbiór pochodzący z biblioteki Gimnazjum Elbląskiego (należący uprzednio zapewne do klasztoru brygitek elbląskich), który w 1626 r. wywieziony został legalnie przez ma-

żeństwo Pernhamów do Anglii i dzisiaj znajduje się w kolegium Corpus Christi w Cambridge⁶².

Ogółem można przyjąć, iż więcej niż 70 kodeksów znajduje się poza obszarem Szwecji, co daje orientacyjną liczbę przeszło 150 rękopiśmiennych książek o proveniencji warmińskiej zarejestrowanych w zbiorach europejskich. Przy obliczaniu tytułów nie można chyba jednak pominąć wielu tekstów rękopiśmiennych współczesnych z inkunabułami (rzadziej z drukami późniejszymi)⁶³, toteż dopiero po opracowaniu tych ostatnich operować będziemy dokładniejszymi danymi.

Zidentyfikowanie niemal wszystkich inkunabułów o proveniencji warmińskiej złożonych dzisiaj w Szwecji zawdzięczamy właściwie Isakowi Collijnowi (1875-1949). Gros z nich, bo aż 281 woluminów (w tym 187 z Braniewa i 94 z Fromborka) znajduje się w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Uppsali⁶⁴. Już po śmierci I. Collijna Hans Sallander odnotował wcielenie do biblioteki uppsalskiej 3 innych egzemplarzy pochodzących z Warmii⁶⁵. Pojedyncze inkunabuły warmińskie zarejestrowano także w Kungliga Biblioteket w Sztokholmie⁶⁶, Stifts- och Landsbibliotek w Linköping⁶⁷, jak również w Stadsbiblioteket w Norrköping⁶⁸ oraz Västerås⁶⁹. Aktualne wciąż pozostają dane H. Aminsona, który na krótko przed pożarem Domkyrkobiblioteket w Strängnäs opisał dokładnie 8 inkunabułów pochodzących z biblioteki jezuitów braniewskich oraz kapituły warmińskiej⁷⁰. Co najmniej dwa druki warmińskie sprzed 1500 r. zidentyfikowano w Bibliotece Uniwersyteckiej w Lund⁷¹, trzy inne w sąsiedniej Kopenhadze w Bibliotece Królewskiej⁷², a dwa wśród zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Wielnie⁷³. Pojedynczych egzemplarzy należałoby szukać w Bibliotece Uniwersyteckiej w Lipsku⁷⁴ oraz w Berlinie Wschodnim⁷⁵. O wiele więcej, bo aż 10 woluminów opisano w katalogu inkunabułów Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Gdańsku⁷⁶. Najbogatszy jednak zbiór (przeszło 300 woluminów) zgromadziła Biblioteka Seminarium Duchownego w Olsztynie⁷⁷, a tylko nieliczne trafiły do Muzeum Zamkowego czy Biblioteki Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie⁷⁸.

Należy przy tym zaznaczyć, iż tak L. Collijn, jak i inni w wydawcy katalogów inkunabułów ograniczali się na ogół do uwzględniania wyraźnych znaków proveniencyjnych (zapisy własnościowe, rzadziej rodzaj opraw i sygnatur). W dalszej kolejności należałoby jednak szczegółowo przeanalizować charakter pisma w pozostawionych uwagach marginalnych i innych notatkach czy znakach własnościowych. Wielu właścicieli oraz użytkowników książek pozostawiało bowiem także zapiski dotyczące nie tylko treści studiowanych egzemplarzy, ale niekiedy innego rodzaju notatki, zamieszczane często na pustych kartach czy na wewnętrznej stronie opraw. W praktyce wymagałoby to ponownego przeanalizowania wszystkich inkunabułów o niepewnej lub całkowicie nieznanej dotąd proveniencji.

Postulat ten dotyczy również i k s i ą ż e k d r u k o w a n y c h p o r o k u 1500 tym bardziej, iż te ostatnie są najmniej zbadane. Jak dotąd, poza wspomnianą już publikacją H. Aminsona, nie dysponujemy żadnym katalogiem obejmującym całościowo zbiory bibliotek, w których znajdują się książki pochodzące z Warmii. Przeprowadzone przeze mnie poszukiwania w Domkyrkobiblioteket w Strängnäs pozwoliły ustalić, iż żaden z opisanych przez H. Aminsona ośmiu egzemplarzy z XVI i początku XVII w. nie uległ poważniejszym zniszczeniom w czasie pożaru w 1864 r.⁷⁹ Przy okazji bliższa analiza marginaliów oraz innych znaków własnościowych doprowadziła do identyfikacji co najmniej czterech innych druków pochodzących z bibliotek warmińskich⁸⁰.

Podjęta na początku XX w. przez ekspedycję krakowską próba zarejestrowania na terenie Szwecji wszystkich poloników zakończyła się odnalezieniem zaledwie 13 druków z kolegium jezuitów braniewskich, jednego z Fromborka oraz z Dobrego Miasta⁸¹.

Tezę jakoby w ten sposób wyczerpano wszystkie możliwości badawcze⁸² zakwestionował O. Walde, który w swej doskonałej dwutomowej pracy zaprezentował szereg nie znanych dotąd książek warmińskich⁸³. Informacje te usystematyzował i uzupełnił, wspólnie z innymi badaczami szwedzkimi, L. Collijn

w cytowanej już pracy "Betänkande och förslag angående läroverks- och landsbibliothek", poświęconej funkcjonowaniu i historii bibliotek w Göteborg, Härnosand, Kalmar, Karlstadt, Linköping, Östersund, Skara, Västerås i Växjö. Spośród wymienionych tam 40 woluminów o proveniencji warmińskiej przeważają zdecydowanie druki z biblioteki braniewskich jezuitów, rzadziej spotykamy egzemplarze fromborskie i tylko jeden dobromiejski⁸⁴. Warto jednak przy tym odnotować, iż inny tom pochodzący z Dobrego Miasta, stanowiący niegdyś własność hrabiego Pera Hierty z Främmestadt, przekazany został do Biblioteki Królewskiej w Sztokholmie⁸⁵.

Prowadzone niemal równoległe i kontynuowane po 1945 r. badania nad zasobami wielu bibliotek szwedzkich wzbogaciły, choć w niezbyt szerokim zakresie, naszą wiedzę o liczbie ocalałych książek warmińskich. Na uwagę zasługuje zarejestrowanie przez Åke Åberga 6 druków (o pewnej proveniencji) w Stadsbiblioteket (niegdyś Biblioteka Katedralna) w Västerås⁸⁶. Zgodnie jednak z przewidywaniami, najwięcej druków pochodzących z Warmii odnaleziono w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali. Dzięki katalogom Rafaela Mitjany⁸⁷ i Åke Davidssona⁸⁸ dowiadujemy się o istnieniu co najmniej 30 książek muzycznych, należących niegdyś do zbiorów kolegium jezuitckiego w Braniewie.

Prawie w tym samym czasie prowadzone poszukiwania C. Pilichowskiego⁸⁹ oraz znanego slawisty J. Trypućki⁹⁰ wydobyły kilkanaście innych dotychczas nie opisywanych druków o proveniencji warmińskiej. Józef Trypućko podjął także przed dwudziestoma laty trud zrekonstruowania katalogu biblioteki kolegium jezuitckiego w Braniewie, ale przedwczesna śmierć tego badacza w 1983 r. przerwała daleko posunięte prace. Z bezpośrednich rozmów z Autorem Katalogu (przekazanego zresztą w formie maszynopisu Bibliotece Narodowej w Warszawie) wynikało, iż zdołał on opisać około 2000 tytułów (wliczając w to również inkunabuły) pochodzących z Braniewa. Szacował on też wielkość biblioteki jezuitów na około 3000 pozycji, ale dopiero podjęta przez pracowników Biblioteki Narodowej kontynuacja prac

nad Katalogiem Trypućki pozwoli na pełną rekonstrukcję biblioteki jezuitów braniewskich sprzed 1626 r.

Znacznie skromniej prezentują się w Uppsali zbiory kano-
 ników z Fromborka. Jak dotąd, zdołałam zanotować istnienie
 przeszło 200 wydrukowanych po 1500 r. tytułów opatrzonych
 znakami własnościowymi "Liber Bibliothecae Varmiensis"⁹¹. Nie-
 stety, obowiązujący od początku XIX w. w Bibliotece Uniwersy-
 teckiej katalog P. F. Aurivilliusa⁹² nie odpowiada wymogom
 współczesnej nauki, a ponadto wiele książek zmieniło od tego
 czasu swoje miejsce. W praktyce zatem jedynie wędrowka po-
 przez magazyny i bezpośredni kontakt z książką umożliwić mo-
 że dalsze efektywne poszukiwania egzemplarzy pochodzących
 z Warmii. Podobne badania należałoby przeprowadzić również
 w magazynach innych bibliotek szwedzkich, a zwłaszcza w po-
 mijanej dotychczas w badaniach bibliotece na zamku w Skoklo-
 ster oraz w Bibliotece Królewskiej w Sztokholmie i Bibliotece
 Uniwersyteckiej w Lund. W tej ostatniej wydzielono dział paleo-
 typów, a w Sztokholmie dział druków rzadkich (tzw. Rara), ale
 moje pobieżne badania w obu tych działach nie przyniosły więk-
 szych efektów. W praktyce bowiem należy przeprowadzić szcze-
 gółowe i żmudne analizy nad rodzajem opraw i charakterem pi-
 sma właścicieli i czytelników konkretnych egzemplarzy. Oczy-
 wiście dla ich identyfikacji konieczne byłoby porównanie nota-
 tek naniesionych w książkach z charakterem pisma spotykanym
 w archiwaliach pochodzących z Warmii. Najidealniejszym rozwią-
 zaniem byłoby zidentyfikowanie ocalałych druków z tytułami wy-
 mienionymi w katalogach bibliotek warmińskich z końca XVI i po-
 czątku XVII w., ale zadanie to, jak wskazywali już J. Trypućko⁹³
 i L. Jarzębowski⁹⁴, długo jeszcze pozostanie w sferze niewyko-
 nalnych postulatów badawczych.

Mniejsze znaczenie dla naszych rozważań mają zasoby
 innych bibliotek skandynawskich oraz niemieckich, dokąd książki
 docierały zazwyczaj drogą zakupu bądź darowizn. Tak na przy-
 kład pojedyncze egzemplarze spotkać można w bibliotekach uni-
 wersyteckich w Helsinkach i Oslo, jak i w Królewskiej Bibliotece
 w Kopenhadze. Pomimo zniszczeń wojennych wciąż interesu-

jące wydają się być wyniki poszukiwań O. Waldego przeprowadzone w Berlinie, Dreźnie, Greifswaldzie czy Stralsundzie, a nawet w Gotha, gdzie przechowywana jest do dzisiaj część korespondencji Stanisława Hozjusza⁹⁵.

Więcej uwagi należałoby jednak poświęcić zasobom bibliotek ZSRR oraz Polski, a wśród tych ostatnich szczególnie zbiorom Warmińskiego Seminarium Duchownego w Olsztynie⁹⁶. Nie można też pominąć Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Gdańsku oraz Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, gdzie znalazło się wiele książek z Elbląga i Królewca. Pojedyncze egzemplarze można napotkać również w Bibliotece Zakładu Ossolińskich we Wrocławiu⁹⁷. Poszukiwania te jednak pozostają wciąż niezwykle trudne i niestety czasochłonne ze względu na brak katalogów z informacjami o proveniencji poszczególnych zasobów. Pewną wskazówkę dla dalszych badań może stanowić fakt utrzymywania przez kapitułę i zakon jezuitów braniewskich kontaktów z innymi ośrodkami, co pozwala przypuszczać, iż książki o proveniencji warmińskiej znajdować się mogą także wśród rozproszonych na terenie całej Europy zbiorów klasztorów jezuickich z Poznania, Torunia, Rygi czy Wilna, a nawet zakonu cystersów z Pelpina czy kartuzów z Kartuz.

P r z y p i s y

¹ Na temat istniejących na Warmii bibliotek i ich rozproszeniu najobszerniej po raz pierwszy pisał F. H i p l e r, *Analecta Warmiensa. Studien zur Geschichte der ermländischen Archiven und Bibliotheken*, "Zeitschrift für die Geschichte und Alterthumskunde Ermlands" (cyt. ZGAE), t. 5, 1874, s. 335-448. Zob. też E. B r a c h v o g e l, *Die Bibliotheken der geistlichen Residenzen des Ermlandes*, [w:] *Königsberger Beiträge. Festgabe zur vierhundertjährigen Jubelfeier der Staats- und Universitätsbibliothek zu Königsberg Pr., Königsberg Pr. 1929*,

s. 35-44. W literaturze polskiej ostatnim słowem podsumującym dotychczasową wiedzę o historii księgozbioru kapituły warmińskiej z Fromborka jest artykuł H. K e f e r s t e i n, Biblioteka kapituły fromborskiej, "Rocznik Olsztyński", t. 12-13, 1981, s. 49-66.

² Niewątpliwie przełomową pracą dla naszych rozważań jest obszerne dzieło O. W a l d e g o, Storhetstidens litterära krigsbyten. En kulturhistorisk-bibliografisk studie, t. 1-2, Uppsala-Stockholm 1916-1920. Wartość tej książki podkreślało wielu recenzentów, wśród których wymienić należy przede wszystkim A. B i r k e n m a j e r a, Książka Ottona Waldego o szwedzkich zdobyczach bibliotecznych, "Exlibris", 5, 1924, s. 3-16. Zob. przedruk tych rozważań, [w:] Studia Bibliologiczne pod red. H. W i ę c k o w s k i e j i A. B i r k e n m a j e r, Wrocław-Warszawa-Kraków 1975, s. 240-263. Najobszerniejszą recenzję wraz z własnymi uzupełnieniami zamieścił L. C o l l i j n na łamach "Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen" (cyt. NTBB), w t. 3, 1916, s. 294-320 (dalej cyt. Rec. I), oraz w t. 8, 1921, s. 44-57 (dalej cyt. Rec. II).

³ O. W a l d e, Storhetstidens litterära krigsbyten, t. 1, s. 72-82 oraz s. 97 i n., gdzie słusznie dowodzi, iż w 1626 r. część zbiorów kapituły uniknęła konfiskaty.

⁴ Ibid., s. 53-72. Biblioteka kolegium jezuickiego wchłonęła liczący przeszło 320 pozycji księgozbiór dawnego klasztoru franciszkańskiego z Braniewa, E. W i l l, Zur Geschichte der Braunsberger Bibliotheken bis zum Beginn des neunzehnten Jahrhunderts, [w:] Königsberger Beiträge, s. 374-383; J. O b - ł ą k, O początkach kolegium jezuickiego i Seminarium Duchownego w Braniewie, "Studia Warmińskie", t. 5, 1968, s. 5-41, a szczególnie s. 9-15, gdzie przedrukowano katalog książek franciszkańskich wcielonych do biblioteki jezuitów braniewskich. W tym samym tomie "Studiów Warmińskich" na s. 89-110 L. P i e c h - n i k omówił krótko dzieje konwiktuszlacheckiego w latach 1565-1600.

⁵ O. W a l d e, *Storhetstidens litterära krigsbyten*, t. 1, s. 88-90; A. H ö h n, *Geschichte der Kollegiatstiftsbibliothek*, [w:] *Die Kollegiatstiftsbibliothek zu Guttstadt in Vergangenheit und Gegenwart*, Guttstadt 1936, s. 10 i n.

⁶ O. W a l d e, *Storhetstidens litterära krigsbyten*, t. 1, s. 61-63 oraz t. 2, s. 45-48.

⁷ Sprzedana na publicznych aukcjach bogata biblioteka Oxenstiernów (katalog pierwszej aukcji z 1732 r. liczył 4321 pozycji) uległa rozproszeniu. W znacznej części trafiła za granicę (sprzedana heskiemu ministrowi von Stein), a mniejsze partie weszły w skład biblioteki Cederhielmów (sprzedanej zresztą na aukcjach, głównie w latach 1878-1880) czy łowczego dworu F. A. Schürera von Waldheim. Książki tego ostatniego trafiły w 1846 r. do Biblioteki Królewskiej w Sztokholmie. Inne jeszcze książki Oxenstiernów znajdują się w Växjö, O. W a l d e, *Storhetstidens litterära krigsbyten*, zob. indeksy. Por. I. C o l l i j n, *Rec. II*, s. 46 oraz A. B i r k e n m a j e r, *Książka Ottona Waldego*, s. 248; O. W a l d e, *De svenska bibliotekens historia*, [w:] *Sven Dahls Bibliotekshandbok*, t. 2, Stockholm 1931, s. 97 i n. Bliżej o bibliotekach elbląskich H. B a u e r, *Aus dem ersten Jahrhundert des Elbinger Gymnasiums und seiner Bibliothek*, [w:] *Königsberger Beiträge*, s. 19-34; F. H i p l e r, *Analecta Warmiensia*, s. 420-426 (katalog z 1569 r.); J. L a s s o t a, *Zarys dziejów biblioteki elbląskiej (1601-1945)*, "Rocznik Elbląski", t. 1, 1961, s. 97-106.

⁸ O. W a l d e, *Storhetstidens litterära krigsbyten*, t. 2, s. 28.

⁹ *Ibid.*, s. 149 i n. Losom biblioteki Rosenhanów poświęcił O. Walde cały rozdział IV na s. 145-176.

¹⁰ *Ibid.*, s. 177-193. E. B r a c h v o g e l, *Die Bibliothek der Burg Heilsberg*, ZGAE, t. 23, 1928, s. 274-358 oraz krytyczne uwagi O. W a l d e g o, *De ermländska biskoparnas bibliotek i Heilsberg*, NTBB, t. 16, 1929, s. 181-183. Przedrukowany przez E. Brachvogla na s. 305-358 wykaz książek z biblioteki biskupów warmińskich liczył 784 numery, gdy tymczasem spo-

rządzony już po najeździe szwedzkim w 1711 r. wymieniał za-
ledwie 178 pozycji, F. H i p l e r, *Analecta Warmiensa*, s.
339-343.

11 "Register på de böcker som äre komne ifrån Prys-
sen år 1626 och nu stå på Stockholms slott" sporządzony został,
zresztą niezbyt starannie, przez królewskiego bibliotekarza Jo-
hannesa Bureusa (+ 1652) i jego pomocnika Israela Starbecka
(+ 1659) i dzisiaj opatrzony sygnaturami U 272 (brudnopis)
oraz U 273 (czystopis) znajduje się w Uppsali. Rejestr ten li-
czący orientacyjnie niemal 2000 pozycji obejmuje tak książki z
Braniewa jak i Fromborka. Dużą pomocą przy rozróżnianiu tych
bibliotek są niewątpliwie drukowane przez F. Hiplera katalogi
i inwentarze książek biblioteki fromborskiej (1598), franciszka-
nów braniewskich i zakonu jezuickiego (1570, 1605) oraz Se-
minarium Duchownego (1580) z Braniewa, F. H i p l e r, *Ana-
lecta Warmiensa*, s. 359-379, 384-395. Były one już przedmio-
tem wstępnych analiz O. W a l d e g o (*Storhetstidens litterä-
ra krigsbyten*, t. 1, s. 91-97), J. T r y p u ć k i, (Próba
rekonstrukcji biblioteki kolegium jezuickiego w Braniewie, wy-
wiezionej w r. 1626 do Szwecji, [w:] *Dawna książka i kultura. Ma-
teriały Międzynarodowej Sesji Naukowej z okazji pięćsetle-
cia sztuki drukarskiej w Polsce*, red. S. G r z e s z c z u k
i A. K a w e c k a - G r y c z o w a, Wrocław 1975, s. 207-
-220), L. J a r z ę b o w s k i e g o (*Księgozbiór fromborski
i braniewski na tle sytuacji kulturalnej Warmii i Pomorza*, "Roczniki Biblioteczne", t. 20, 1976, z. 1-2, s. 1-23) jak też H. K e f e r s t e i n (*Dzieła historyczne w bibliotece kolegium je-
zuickiego w Braniewie (w świetle inwentarza z lat 1570-1605)*,
"Rocznik Elbląski", t. 10, 1985, s. 231-246), ale jak zgodnie
podkreślano, za wcześnie jeszcze na operowanie dokładnymi
liczbami książek warmińskich wcielonych do uppsalskiej biblio-
teki.

12 O. W a l d e, *Storhetstidens litterära krigsbyten*, t. 1,
s. 99-101. Tezę, iż nie wszystkie książki z biblioteki kapitulnej
trafiły do Szwecji potwierdza choćby porównanie liczby ok. 800
tytułów zarejestrowanych w 1598 r. we Fromborku z katalogiem

J. Bureusa, który wymienia tylko 428 woluminów należących niegdyś do kapituły warmińskiej. Na pewno więc część biblioteki fromborskiej pozostała w 1626 r. na miejscu lub też trafiła do księgozbiorów Larsa Grubbego (1601-1642), sekretarza Axela Oxenstierny lub Johanna Matthiae, kaznodziei królewskiego i późniejszego biskupa w Strängnäs, a nawet J. Bureusa czy I. Starbecka, zob. J. T r y p u ć k o, Próba rekonstrukcji, s. 214 i n.

¹³ Ch. C a l l m e r, Königin Christina, ihre Bibliothekare und ihre Handschriften. Beiträge zur europäischen Bibliotheksgeschichte, Stockholm 1977, s. 45 i n., 148 i 217 i n.

¹⁴ Z ogólnej liczby ok. 25 000 druków i 1400 rękopisów ocalało po pożarze zaledwie 6826 druków i 283 rękopisów, O. W a l d e, De svenska bibliotekens historia, s. 138.

¹⁵ Ibid., s. 176 i n.

¹⁶ Bliżej o losach biblioteki Ralamba zob. O. W a l d e, Storhetstidens litterära krigsbyten, Indeksy; C. P i l i c h o w s k i, Z dziejów szwedzkich zaborów bibliotek i archiwów polskich w XVII i XVIII wieku, "Rocznik Gdański", t. 17/18, 1958/1959, s. 12.

¹⁷ O. W a l d e, Storhetstidens litterära krigsbyten, t. 2, s. 28.

¹⁸ Zob. np. inkunabuł zarejestrowany przez V. M a d s e n a, Katalog over det kongelige biblioteks inkunabler, t. 2, København 1938, nr 3066.

¹⁹ O. W a l d e, Storhetstidens litterära krigsbyten, t. 1, s. 98, 100; t. 2, s. 181, 184-187, 189-193, 197-199; C. P i l i c h o w s k i, Z dziejów szwedzkich zaborów, s. 18 i n.

²⁰ O. W a l d e, Storhetstidens litterära krigsbyten, t. 1, s. 36 sugeruje, iż wiele książek warmińskich zabrać mogli także walczący na służbie szwedzkiej oficerowie angielscy, szkoccy czy niemieccy.

²¹ T e n ż e, Storhetstidens litterära krigsbyten, t. 2, s. 444-449. Tak np. wśród książek подарowanych Bibliotece Uni-

wersyteckiej w Uppsali na początku XVIII wieku przez szwedzkiego bibliofila i językoznawcę J. G. Sparfenfeldta znalazł się zachowany do dzisiaj egzemplarz książki rękopiśmiennej (C 680) należący niegdyś do biblioteki kapituły warmińskiej. O książkach E. R o l a n d a i C. F. E c k l e f f a, zob. indeksy w pracy O. Waldego.

22 O. W a l d e, Hur man sâlde dupletter i forna tider, NTBB, t. 2, 1915, s. 209-219; t e n ż e, De svenska bibliotekens historia, s. 166 i n. Dr teologii E. Benzelius zdołał zgromadzić co najmniej 3000 druków oraz 175 rękopisów, które w 1757 r. zakupiła Stifts -och Landsbiblioteket w Linköping, O. W a l d e, De svenska bibliotekens historia, s. 215 i n.

23 J. T r y p u ć k o, Próba rekonstrukcji biblioteki, s. 216 i n.

24 O. W a l d e, Hur man sâlde dupletter, s. 214 i n.; L C o l l i j n, Rec. I, s. 48.

25 L C o l l i j n, Rec. I, s. 56.

26 T e n ż e, Bericht über polnische Büchersammlungen in schwedischen Bibliotheken, [w:] Bulletin de l'Académie des Sciences de Cracovie, Mars 1911, s. 60. Bliżej o księgozbiórze J. M a t t h i a e, L F e h r, [w:] Betänkande och förslag angående läroverks- och landsbibliotek, Uppsala 1924, s. 180-190.

27 H. A m i n s o n, Bibliotheca Templi Cathedralis Strengnensis, Stockholmiae 1863.

28 Zob. przypisy 64, 66-69.

29 Zob. przypis 87.

30 Zob. przypis 65.

31 O. W a l d e, Bücher- und Bibliotheksgeschichtliche Forschungen in ausländischen Bibliotheken, NTBB, t. 17, 1930, s. 92; t e n ż e, Neue Bücher- und Bibliotheksgeschichtliche Forschungen in Deutschen Bibliotheken, NTBB, t. 29, 1942, s. 167, 171 i n., 210-229, 232 i n., 259. Dodać warto, iż na po-

czątku lat siedemdziesiątych XIX w. o warmińskich książkach znajdujących się w wielu niemieckich, polskich, francuskich i włoskich bibliotekach wspominał F. H i p l e r, *Analecta Warmiensi*, s. 426-488.

³² T e n ż e, *Analecta Warmiensi*, s. 389-393; E. W i l l, op. cit., s. 383-388; *Aus der Geschichte des Gymnasiums zu Braunsberg/Ermland 1565 bis 1945 anlässlich der 400. Wiederkehr seiner Gründung. Beiträge zur ermländischen Kultur- und Schulgeschichte*, Osnabrück 1965, od s. 46. Znany jest również *Katalog der Bibliothek Kgl. Lyceum Hosianum in Braunsberg*, 2. Ausgabe, Braunsberg 1905.

³³ A. H ő h n, op. cit., s. 14-21; E. B r a c h v o g e l, *Die Bibliotheken der geistlichen*, s. 42-44.

³⁴ F. H i p l e r, *Analecta Warmiensi*, s. 379-381; E. B r a c h v o g e l, *Die Bibliotheken der geistlichen*, s. 44 oraz informacja ustna byłej archiwistki z Fromborka dr Anne-liese Triller; J. O b ł ą k, *Sprawa inwentarza biskupstwa warmińskiego po przejściu Ignacego Krasickiego do Gniezna*, "Studia Warmińskie", t. 4, 1967, s. 32; H. K e f e r s t e i n, *Biblioteka kapituły fromborskiej*, s. 62 i n.

³⁵ *Stadt Braunsberg im Ermland. Ein Familienbuch*, hrsg. von W. M e r t e n, Münster 1976, s. 36.

³⁶ S. F l i s, *Kopernikowski inkunabuł medyczny w Olsztynie*, "Komunikaty Mazursko-Warmińskie" (cyt. KMW), nr 4 (110), 1970, s. 589-605; P. C z a r t o r y s k i, *The library of Copernicus*, [w:] *Studia Copernicana XVI (Sciences and History. Studies in Honor of Edward Rosen)*, Ossolineum 1978, s. 368, nr 8.

³⁷ J. Z a w a d z k i, *Sprawozdanie ze stanu bibliotek i archiwów Diecezji Warmińskiej*, "Zapiski TNT", t. 13, 1947, s. 103 oraz informację dyrektora Archiwum i Biblioteki Seminarium Duchownego ks. prof. dr M. Borzyszkowskiego.

³⁸ *Inkunabułami Biblioteki Warmińskiego Seminarium Duchownego zajmowała się A. K a w e c k a - G r y c z o w a*,

Incunabula quae in Bibliothecis Poloniae asservantur, t. 1-2, Wratislaviae-Varsaviae-Cracoviae 1970, zob. szczególnie uwaga w t. 1, s. XXIX; J. T u r e k, Kazanie "Tota pulchra" przypisywane Janowi Gersonowi oraz "Clipeus" Jana de Breitenbacha. Z dziejów Niepokalanego Poczęcia NMP w XV wieku w świetle zbiorów warmińskich, "Studia Warmińskie", t. 18, 1981, s. 473 i n. Kilka innych druków braniewskich zaprezentował w tym samym numerze "Studiów Warmińskich" na s. 259-264 M. Borzyszkowski w artykule pt. Wystawa biblioteczna o Stanisławie Hozjuszu (zm. 1579).

³⁹ O historii biblioteki gimnazjalnej z Elbląga od XVIII w., J. L a s s o t a, op. cit., s. 106-120. Zob. też. J. S e k u l s k i, Polonika w Bibliotece Gimnazjum w Elblągu w świetle inwentarza z lat osiemdziesiątych XVIII w., (cz. 1), "Rocznik Elbląski", t. 9, 1982, s. 33-78 oraz cz. 2, t. 10, 1985, s. 59-95; t e n ż e, Księgozbiór teologiczny w Bibliotece Gimnazjum Elbląskiego (XVII i XVIII w.), KMW, 3(165), 1984, s. 227-248.

⁴⁰ C. A n n e r s t e d t, Codices Medii Aevii Latini etc. (uzupełniony przez A. Frigella o dział "Auctores latini") został przepisany w 1950 r. na maszynie i udostępniany jest w dziale starodruków i rękopisów w Uppsali.

⁴¹ Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecji dokonanych z ramienia Akademii Umiejętności przez Eugeniusza Barwińskiego, Ludwika Birkenmajera i Jana Łosia (dalej cyt. Sprawozdanie), Kraków 1914, nr C I, C III, C 341, C 383, C 520, C 532, C 543, C 700.

⁴² Są to książki oznaczone sygnaturami: C 122, C 229, C 297, C 474, C 555, C 562, C 571, C 665, C 676; zob. T. B o r a w s k a, Warmińskie książki rękopiśmienne w Uppsali (w druku).

⁴³ Sten G. L i n d b e r g, Reliures polonaises dans les bibliothèques suédoises de l'âge gothique, de la renaissance et de la réforme, $\sqrt{w}$; VIIIe Congrès international des bibliophiles, Varsovie, 23-29 juillet 1973, Varsovie 1985, s. 94, nr 2 (C 438) oraz s. 96, nr 1 (C 478).

⁴⁴ M. Andersson - Schmitt, M. Hedlund, *Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala. Katalog über die C - Sammlung. Handschriften C I-IV, 1-50 (w druku).*

⁴⁵ Sprawozdanie, nr 7, 50, 52 i 185, s. 28, 57, 58 i 117-118; P. Czartoryski, op. cit., s. 381, nr 46.

⁴⁶ Przyjęta przez Sprawozdanie, s. XXII liczba 16 rękopisów z Braniewa i 68 z Fromborka odnalezionych w czasie ekspedycji szwedzkiej uwzględnia również posyty korespondencji oraz innego rodzaju akta, np. metryki itd.

⁴⁷ V. Rose, *Die Handschriften-Verzeichnisse der Königl. Bibliothek zu Berlin, t. 13: Verzeichnis der lateinischen Handschriften, t. 2, Dritte Abteilung, Berlin 1905, nr 1024, s. 1316-1317 (sygn. lat. oct. 8).*

⁴⁸ Zob. S. Ziemięcki, *Przedmiot kultu Matki Boskiej w rękopiśmiennym brewiarzu dominikańskim z Elbląga (Muzeum Elbląskie, Rkp Nr 132 z XIII-XV wieku), "Studia Warmińskie", t. 19, 1982, s. 185-213.*

⁴⁹ Spośród opisanych przez O. Günthera (*Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien in Danzig, Danzig 1921*) warmińskich książek rękopiśmiennych (F 83, 106, 144, 194, 225, 230, 279, 280) w czasie ostatniej wojny zaginął egzemplarz opatrzony sygnaturą Ms Mar. F 279.

⁵⁰ Z odszukanych przez P. Lehmana (*Konstanz und Basel als Büchermärkte während der grossen Kirchenversammlungen, Zeitschrift des Deutschen Vereins für Buchwesen und Schrifttum, R. 4, 1921, s. 10*) trzech kodeksów wojnę przetrwały dwa: sygn. 2° Ms 680 (dawna sygn. Ms. lat 2° 14) oraz sygn. 4° Ms 682 (dawna sygn. Ms. lat 2° 16).

⁵¹ *Catalogus codicum mancriptorum Bibliothecae Universitatis Jagiellonicae Cracoviensis*, wyd. W. Wisłocki, Cracoviae 1877-1881, nr 1276.

⁵² *Codices Vossiani Latini*, wyd. K. A. de Meyier, Leiden 1973, Pars I: Codices in Folio, sygn. Voss. Lat. F 76

i F 88, s. 158-162, 196-198; Codices Vossiani Chymici, wyd. P. C. B o e r e n, Leiden 1975, sygn. Voss. Chym. F 32, s. 93-95.

⁵³ L. J. K i s e l e v a, Latinske rukopisi Biblioteki Akademii Nauk SSR. Opisanie rukopisej latinskogo alfavita X-XV w., Leningrad 1978, s. 135-137, rękopis F 204. Zob. recenzję pióra K. G ó r s k i e g o w "Studia Źródłoznawcze", t. 25, 1980, s. 250-251.

⁵⁴ Por. J. W o j t k o w s k i, Kustosż warmiński - Tomasz Werner z Braniewa († 1498) i jego księgozbiór, KMW, 3(73), 1961, s. 368.

⁵⁵ R. P r i e b s c h, Deutsche Handschriften in England, t. 2: Das British Museum, Erlangen 1901, nr 124, s. 107 i n.

⁵⁶ L. F i s c h e r, Handschriften der Ratsbücherei Lüneburg, II: Die theologischen Handschriften, 1 Folioreihe, Wiesbaden 1972, s. 7-9, sygn. Theol. 2° 1c.

⁵⁷ R. N i r, Rękopisy filozoficzne Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie, "Studia Gdańskie", 3, 1978, s. 203, nr 72.

⁵⁸ Ch. C a l l m e r, op. cit., s. 148-166. Zob. opis Cod. Reg. 43, A. W i l m a r t, Codices Reginenses Latini, t. 1, Bibliotheca Vaticana 1937, s. 101-104; Cod. Reg. 400; t e n ż e, Codices Reginenses Latini, t. 2, Bibliotheca Vaticana 1945, s. 463-465 (egzemplarż niepewny). Inny kodeks (Codex Reginensis Latinus 1481) opisał P. L. S c h m i d t, Eine Cicero-Handschrift des ermländsichen Bischofs Johannes Abeczier, Rheinisches Museum für Philologie, "Neue Folge", t. 109, 1966, s. 170-184.

⁵⁹ Przykładem może być rękopis kustosza fromborskiego Tilon z Chelmna z XIV w. (Libellus septem sigillorum, Rkps nr 6/I).

⁶⁰ G. K e n t e n i c h, Die juristischen Handschriften der Stadtbibliothek zu Trier, Trier 1919, nr 983, s. 82-84 (egzemplarż spisany przez Mikołaja Melzera (Brasiatora) wikariusza katedralnego z Fromborka).

⁶¹ E. W o l f, A Descriptive Catalogue of the John Frederick Lewis Collection of European Manuscripts in the Free Library of Philadelphia, Philadelphia 1937, nr 81, s. 88 i n.

⁶² M. R. J a m e s, A Descriptive Catalogue of the Manuscripts in the Library of Corpus Christi College Cambridge, Part VI (Volume II. Part III), Cambridge 1912, nr 499-538, s. 449-495; M. P e r l b a c h, Elbinger Handschriften in Cambridge, "Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins", t. 19, 1920, s. 33-37; H. W e s t p h a l, Das Elbinger Beichtbüchlein, /w:/ Studien zur Geschichte des Preussenlandes. Festschrift für Erich Keyser zu seinem 70 Geburtstag, Marburg 1963, s. 405-416.

⁶³ Jeden z takich rękopiśmiennych tekstów opisał ostatnio J. Z. L i c h a n s k i, Jakob ben Machir ibn Tibbon, genannt Profatius Judaeus und sein Almanach in den Sammlungen der Universitätsbibliothek Uppsala, NTBB, t. 74, 1987, s. 8-13.

⁶⁴ L. C o l l i j n, Katalog der Inkunabeln der Kgl. Universitäts zu Uppsala, Uppsala-Leipzig 1907. Zob. też przedruk tytułów inkunabułów przez J. K o l b e r g a, Die Inkunabeln aus ermländischen Besitze auf schwedischen Bibliotheken, ZGAE, t. 18, 1913, s. 96 i n.

⁶⁵ H. S a l l a n d e r, Katalog der Inkunabeln der Kgl. Universitätsbibliothek zu Uppsala. Neuerwerbungen seit dem Jahre 1907, Uppsala 1953, nr 1655 i 1722 oraz Neuerwerbungen der Jahre 1954-1964, Uppsala 1965, nr 2022.

⁶⁶ L. C o l l i j n, Katalog der Inkunabeln der Kgl. Bibliothek in Stockholm, t. 1-2, Stockholm 1914-1916; t e n ż e, Katalog över Kungliga Bibliotekets i Stockholm Inkunabelsamling. Nyförvärv 1915-1939, Stockholm 1940, zob. indeksy.

⁶⁷ T e n ż e, Katalog över Linköpings Stifts- och Läroverksbiblioteksinkunabler, Uppsala 1909, nr 20, 35, 90.

⁶⁸ T e n ż e, Inkunabelsamlingen i Norrköpings Stadsbibliotek, Norrköping 1924, nr 10.

69 T e n z e, Katalog öfver Västerås läroverksbibliotek-sinkunabler, Uppsala 1904, nr 89.

70 Zob. przedruk tytułów inkunabułów przez J. K o l - b e r g a, Die Inkunabeln aus ermländischen Besitze, s. 95 i n.

71 O. W a l d e, Storhetstidens litterära krigsbyten, s. 104.

72 V. M a d s e n, op. cit., nr 696, 2031, 3066; t e n z e, Bidrag til Thomas Werners biblioteks historie, NTBB, t. 1, 1914, s. 16-18.

73 N. F e i g e l m a n a s, Lietuvos inkunabulai, Vilnius 1975, nr 142, 302.

74 J. W o j t k o w s k i, op. cit., s. 374.

75 Tak np. w 1906 r. przekazano do Berlina 25 inkunabułów z dawnego Liceum Hosianum, U. A l t m a n n, Die Inkunabelsammlung, [w:] Deutsche Staatsbibliothek 1661-1961, Leipzig 1961, s. 392. O losach zbiorów berlińskich w czasie ostatniej wojny światowej zob. W. S c h m i d t, Die Verlagerung der Bestände im zweiten Weltkrieg und ihre Rückführung, [w:] Deutsche Staatsbibliothek, , s. 77-86.

76 Katalog inkunabułów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku, opr. H. J ę d r z e j o w s k a i M. P e l c z a r o w a, Gdańsk 1954, zob. indeksy.

77 Wprawdzie A. K a w e c k a - G r y c z o w a, op. cit., s. XXIX zarejestrowała istnienie 361 pozycji, ale warto zaznaczyć, iż w 1986 i 1987 r. zbiory Seminarium Duchownego w Olsztynie uszczuplone zostały poprzez odesłanie do Gdańska i Pelplina wielu inkunabułów noszących ślady proveniencyjne tamtejszych bibliotek.

78 W Muzeum Zamkowym obok wspomnianego w p. 36 inkunabułu medycznego M. Kopernika znajdują się dwa inne woluminy opatrzone sygn. 1362-1363 adl. i 77-80 adl. Natomiast w Bibliotece Ośrodka Badań Naukowych zarejestrowano Vocabularius iuris utriusque, Venezia 1491, sygn. PPH S-2281.

79 Zob. przedruk tytułów warmińskich egzemplarzy przez

J. K o l b e r g a, Die Inkunabeln aus ermländischen Besitze, s. 95 i n.

⁸⁰ Sygnatury wg Katalogu H. Aminsona: O 10, O 23, Q 28, Q 366.

⁸¹ Sprawozdanie, S. XXV oraz nr 56 i 66, s. 290, 294-295.

⁸² Ibid., s. XXII.

⁸³ Por. choćby uwagę O. W a l d e g o, Storhetstidens litterära krigsbyten, t. 1, s. 89, p. 5 (Odpowiedź na podobną uwagę wypowiedzianą przez J. K o l b e r g a, Bücher aus ermländischen Bibliotheken in Schweden, ZGAE, t. 19, 1916, s. 512).

⁸⁴ Betänkande och förslag angående läroverks- och landsbibliothek, s. 98, 145, 243, 280, 298 i n., 332, 356, 372, 387.

⁸⁵ Chodzi tu o "Nowy Testament" w opr. Erazma z Rotterdamu, wyd. w Bazylei w 1522 roku: sygn. 173 B k. fol.

⁸⁶ Å. Å b e r g, Västerås domkyrkas bibliotek år 1640. Efter Olai Dalekarlus' Katalog (Acta Bibliothecae Arosiensis, VI), Västerås 1973, s. 79, 120, 125, 126, 129, 131.

⁸⁷ R. M i t j a n a, Catalogue critique et descriptif des imprimés de musique des XVIe et XVIIe siècles conservés à la Bibliothèque de l'Université Royale d'Uppsala, t. 1: Musique religieuse I, Uppsala 1911, s. II.

⁸⁸ Å. D a v i d s s o n, Catalogue critique et descriptif des imprimés des XVIe et XVIIe siècles, t. 2: Musique religieuse II, Uppsala 1951 oraz jako t. 3: Recueils de musique religieuse et profane, Uppsala 1952.

⁸⁹ C. P i l i c h o w s k i, Nieznane polonica z bibliotek szwedzkich, Gdańsk 1962, s. 32-35, 37, 83-84.

⁹⁰ J. T r y p u ć k o, Polonica Vetera Upsaliensa, Uppsala 1958.

⁹¹ Wyjaśnić należy, iż swoje badania ograniczyłam datą 1570 r. W literaturze przyjmuje się zgodnie, że cezura ta sta-

nowi wyraźną granicę w rozwoju biblioteki kapituły warmińskiej, która musiała uznać konkurencyjność księgozbioru kolegium jezuitckiego w Braniewie.

⁹² P. F. A u r i v i l l i u s, Catalogus librorum impressorum Bibliothecae Regiae Academiae Upsaliensis, Sect. 1-2, Uppsaliae 1805-1814.

⁹³ J. T r y p u ć k o, Próba rekonstrukcji, s. 211 i n.

⁹⁴ Ł. J a r z ę b o w s k i, op. cit., s. 12 i n.

⁹⁵ W sprawie korespondencji Stanisława Hozjusza znajdującej się dziś w Landesbibliothek (niegdyś Bibliotece Książęcej) w Gotha pisał szerzej A. B i r k e n m a j e r, Książka Ottona Waldego, s. 255.

⁹⁶ Dużą pomoc przy identyfikacji starych druków pochodzących z dawnych bibliotek warmińskich stanowić mogą publikacje Ottona M e i n e r t z a (Die Handschriften und alten Drucke der Gymnasial-Bibliothek zu Braunsberg, [w:] Beilage zu dem Bericht über das Königliche Gymnasium zu Braunsberg für die Schuljahre 1880-1881 und 1881-1882, Progr. No. 3, Braunsberg 1882, s. 1-20) oraz Hermanna G r u c h o t a (Zur Geschichte des Jesuiten-Kollegiums zu Braunsberg. Verzeichnis der Braunsberger Drucke, [w:] Beilage zu dem Jahresbericht über das Königliche Gymnasium zu Braunsberg 1887, Braunsberg 1887, s. 1-30).

⁹⁷ Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Polonica wieku XVI, opr. M. B o h o n o s, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965, nr 1117.

